

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 323.232

*Шайгородський Ю. Ж.***ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК
РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ**

Стаття присвячена аналізу процесу формування політичного мислення як форми суспільного пізнання й результату соціальних впливів. Досліджуються особливості сучасного політичного мислення як чинника регулювання політичного життя в Україні.

Ключові слова: суспільно-політичні трансформації, політичне мислення, політична культура, стратегія суспільного розвитку.

Складність сучасних суспільно-політичних процесів пов'язують передусім із економічними, фінансовими проблемами, недостатньою ефективністю зусиль з модернізації реального сектору економіки, реформування політичної системи тощо. Тобто, ступінь розвиненості держави визначається майже виключно цими раціональними чинниками. Ними зумовлюються й напрями модернізації країни – економіка, технології, фінанси, ефективність використання природного та трудового ресурсу, надр тощо. Логіка такого традиційного, й багато в чому виправданого, підходу визначає шляхи, форми і методи формування й реалізації соціально-політичних завдань. Зосередженість на соціально-економічних чинниках розвитку орієнтує суспільство на досягнення певних, вже існуючих, зразків – зокрема шляхом освоєння зарубіжних технологій, запозичення наукових розробок, впровадження готових виробничих, технологічних процесів і управлінських моделей високорозвинених країн.

Водночас, домінування такого підходу значною мірою зумовлює, з одного боку – «навздогінний» характер соціально-економічних реформ, з другого – посилення громадської відчуженості, відстороненості від владно-управлінських рішень, нівелювання соціально-психологічних, мотиваційно-сміслових чинників суспільного розвитку. Разом з тим, успіх сучасних суспільно-політичних перетворень значною мірою залежить від урахування особливостей визначального і ключового аспекту реалізації сучасного вектору розвитку суспільства – ціннісно-сміслового. Саме його параметрами визначається сутність і спрямованість реформ як загальнонаціонального, соціокультурного та соціально-політичного процесу суспільної консолідації, цілеспрямованої і скоординованої діяльності зі створення нових смислів та цінностей, нової їх системи.

Динамічні й, на великий жаль, трагічні події останнього часу в Україні зумовили кардинальні суспільно-політичні перетворення й довели, що спрямованість практичної діяльності на досягнення передусім у фінансово-економічній сфері не можливі без урахування соціально-психологічних факторів, національних ментальних і культурно-історичних особливостей, мотиваційно-сміслових аспектів суспільного розвитку.

Кардинальні політичні та соціально-економічні зміни, визначеність вектору цивілізаційного розвитку нашого суспільства й викликані ними трансформації суспільної свідомості актуалізували потребу в психологічному осмисленні та рефлексії глобальних соціальних процесів, що відбуваються, а також – всебічного аналізу змін політичного мислення окремої людини як суб'єкта цих процесів. Сформувався своєрідний соціальний запит на політико-психологічні дослідження комплексу соціально- і політико-психологічних процесів, що викликані «обопільним впливом психологічних факторів на політичну поведінку й політичної діяльності – на психологічні стани» [1, с. 426]. Політика (об'єкт цих досліджень), виступає як специфічна, особлива діяльність людей з реалізації колективних інтересів однієї групи (соціальної, етнічної, релігійної, професійної, політичної, аж до держави або ж – групи держав), яка співпрацює або ж протидіє інтересам іншої групи. Теоретична й практична основа цього процесу пов'язана з аналізом політичних і соціальних

уявлень людини, політичних, соціальних, етнічних, релігійних груп, учасників або контрагентів певних суспільно-політичних процесів, загалом – широких мас.

Мислення є об'єктом дослідження низки наукових дисциплін: філософії, психології (зокрема психології та фізіології вищої нервової діяльності), теорії пізнання, логіки. Останнім часом до проблеми мислення звертаються також в кібернетиці, в біоінженерії тощо. Тобто, дослідження мислення й мисленнєвої діяльності набуває статусу міждисциплінарності, що зумовлюється самою природою цього процесу, оскільки його основою є індивід, соціальна спільнота, маси. В результаті ґрунтовних психологічних досліджень (К. Абульханова, Г. Балл, А. Брушлінський, Дж. Брунер, М. Вертгеймер, Л. Виготський, К. Гольдштейн, К. Дункер, О. Леонт'єв, А. Маслоу, А. Ньюел, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Л. Фестінгер, З. Фройд та ін.) склалося розуміння мислення як процесу відображення у свідомості людини об'єктивної дійсності. Саме в цьому розумінні енциклопедичного статусу набуло визначення мислення – **як процесу пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненням і опосередкованим відображенням об'єктивної реальності** – вищого щаблю людського пізнання [1, с. 427]. Помічаючи зв'язки між явищами, встановлюючи загальний характер цих зв'язків, людина діяльнісно освоює світ, організовує свою взаємодію з ним.

У контексті зазначеної міждисциплінарності, варто визнати – проблема політичного мислення залишається поза належною увагою вітчизняних суспільствознавців. Результати досліджень окремих аспектів проблеми політичного мислення [зокрема 2–5] допоки що мало враховуються у політичній практиці. А вона (практика) свідчить, що політики завчасно взагалі не замислюються над цією проблемою, спрощуючи її розуміння ледь не до рівня біхевіористичної «стимул-реакції»¹. Свідченням такого спрощеного підходу можуть бути й використання певних передвибірчих технологій (особливо в мажоритарних округах), і рівень аргументації у прийнятті рішень та оцінці реальності їх здійснення органами влади (наприклад, [6]), і немотивовані обмеження, заборони, регламентації у процесі надання послуг державними органами, та й загалом – рівень ефективності взаємодії влади з громадськістю, заходів, що спрямовані на консолідацію суспільства.

Для суспільних наук методологічно важливим є усвідомлення сув'язності мислення з процесом формування особистісних якостей, моральних і політичних принципів, соціальних почуттів, культурних особливостей, національної, громадської ідентичності тощо. Мотиваційно-ціннісні характеристики (складна сукупність смислів, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, переконань, комплексу спонукання/стримування тощо), визначають поведінку людей, спільнот, мас, рівень політичної культури, ціннісно-орієнтаційної єдності, громадської згуртованості, зрештою – суспільної консолідації.

Життєдіяльність людини є не лише складним психофізіологічним, але й соціально-психологічним процесом формування смислів, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, переконань, мисленнєвої діяльності як опосередкованого й узагальненого відображення дійсності. Загалом, будь-яка реакція людини (поведінкова, чуттєва) є проявом психічних станів, процесів, властивостей, – цілісною, інтегральною сукупністю почуттів, потреб і інтересів, духовних, політичних цінностей і орієнтацій, установок, які генеруються на чуттєвому рівні психіки людини при взаємодії з об'єктивною дійсністю.

За своїм продуктом, людська діяльність поділяється на теоретичну (духовну) й матеріальну (практичну). На перший погляд, мислення є формою виключно теоретичної діяльності, але виявляється воно в практичній діяльності, в «практично-духовному» освоєнні світу (за К. Марксом). Таким чином, хоча мислення й існує у вигляді теоретичної діяльності, воно не може бути зведеним до неї, адже об'єктом і результатом практичної діяльності мислення є перетворення проблемної ситуації, вирішення завдання, подолання

¹ Стимул-реакція – *англ.* *stimul-reaktion*; *нім.* *stimulus-reaktion*. В біхевіоризмі – розуміння поведінки людини і тварин як сукупності рухових і зведених до них вербальних і емоціональних відповідей (реакцій) на вплив (стимули) зовнішнього середовища.

суперечностей, досягнення нового знання тощо. Водночас варто враховувати взаємозумовленість цих двох форм мисленнєвої діяльності. З одного боку, теоретичне мислення впливає на матеріальне, з другого – матеріальна діяльність позначається на змісті, динаміці, спрямованості діяльності духовної. Відбувається так званий процес інтеріоризації² – своєрідного переходу зовнішнього, матеріального світу у внутрішній, ідеальний план свідомості, перетворення зовнішніх, реальних дій на внутрішню розумову діяльність. Інтеріоризація є ключовим механізмом засвоєння (присвоєння) цінностей, формування особистісної ціннісної системи, формування внутрішніх структур психіки.

Розуміння процесу мислення передбачає його усвідомлення по-перше, як теоретичної моделі, що відображає найзагальніші й найсуттєвіші його закономірності, й по-друге, як конкретнішу й спрямовану на практику, діяльну характеристику мислення. І якщо у першому випадку йдеться про внутрішні механізми мислення, то у другому – про людську діяльність, яка визначається певними мотивами й потребами, реалізується за певних суспільних умов. У зв'язку з цим в структурі мислення виокремлюються дві основні складові: одна з них – це механізми мисленнєвого процесу (аналіз, синтез, узагальнення, абстракція); друга – певні форми і способи дії, які пов'язані з виконанням конкретних видів діяльності – зокрема, – політичної. Ці способи дії є вироблені суспільством правил і норм, які передаються людині у вигляді знань, зокрема – про суспільство, народ, державу, культуру, традиції тощо.

Найважливішою особливістю мислення як діяльності є його суспільна обумовленість – формування за певних соціальних умов. Соціальна зумовленість мислення полягає не лише в засвоєнні певних правил, норм і навичок, але й у рефлексії до певних суспільно-історичних умов. У зв'язку з цим, постає питання про структури мисленнєвої діяльності, про її структуру, зокрема – про співвідношення свідомого і несвідомого в ній, про закономірності й умови їх сув'язості.

Розкриваючи проблему політичного мислення, його особливостей, механізмів та шляхів формування, важливим є визначення цього психологічного процесу, його характеристик, форм, видів тощо. За відсутності такого аналізу вкрай важко (неможливо) окреслити можливі шляхи об'єктивації³ відображення реальності, ефективного впливу на мисленнєвий процес, корегування його спрямованості, оціночних суджень, розвитку ціннісних орієнтацій, установок, потреб і інтересів.

Мислення – складний і водночас – цілісний психологічний процес, який опосередковано впливає на поведінку людини, зокрема – політичну поведінку. Цей процес має певні особливості. В контексті дослідження сучасних суспільно-політичних процесів, актуальності проблеми консолідації суспільства на демократичних і гуманістичних засадах важливим є аналіз цих особливостей та їх врахування в практиці державно-політичної діяльності.

Першою особливістю мислення є його **опосередкованість**. Те, що не підлягає безпосередньому пізнанню, – пізнається побічно, опосередковано: одні властивості через інші, невідоме – через відоме. Мислення завжди спирається на чуттєвий досвід – відчуття, сприйняття, уявлення, а також – на наявні теоретичні знання. Мислення не лише найтіснішим чином пов'язано з відчуттям і сприйняттям, але й формується на їх основі. Перехід від відчуття до думки – складний процес виокремлення й відокремлення предмета чи його ознак, встановлення істотного й загального.

Другою особливістю мислення є його **узагальненість**. Узагальнення як пізнання загального й істотного в об'єктах дійсності стає можливим тому, що всі властивості цих об'єктів пов'язані один з одним. Загальне існує і виявляється лише в окремому, в конкретному. Передовсім, узагальнення використовує наявні знання, досвід мислення.

² Інтеріоризація (від лат. *interior* – внутрішній) – формування стабільних структурно-функціональних одиниць свідомості через засвоєння зовнішніх дій з предметами та оволодіння зовнішніми знаковими засобами. Розширено трактується як процес освоєння інформації, знань, ролей, ціннісних переваг тощо.

³ Об'єктивація (від лат. *objectivus* – предметний) – опредметнення, перетворення на об'єкт – мисленнєвий процес, завдяки якому відчуття, що виникло як суб'єктивний стан, перетворюється у сприйняття об'єкта.

«Робота» узагальнення полягає перш за все у розпізнаванні, «пригадуванні» відомих типів вирішення завдань, правил тощо;

До особливостей мисленнєвої діяльності варто віднести й те, що мислення людини протікає у формі **суджень і умовиводів**. Судження – це форма мислення, що відображає об'єкти дійсності в їх зв'язках і відносинах. Кожне судження є окремою думкою про що-небудь. Послідовний і логічний зв'язок суджень, спрямований на розуміння процесів і явищ, вирішення розумової задачі, міркування – набуває практичного сенсу лише тоді, коли воно на основі декількох суджень призводить до певного висновку – умовиводу – індуктивного, дедуктивного чи за аналогією.

Узагальнення висловлюються **мовою**. Мовне визначення стосується не лише окремого об'єкту, але й цілої групи схожих об'єктів. Узагальненість також властива і образам (уявленням, сприйняттям), символам. Але там вона завжди обмежена наочністю. Слово ж дозволяє узагальнювати безмежно. Мова – об'єктивна матеріальна форма мислення. Думка стає думкою і для себе і для інших тільки через слово – усне чи письмове. Завдяки мові думки людей не втрачаються, а передаються у вигляді системи знань з покоління в покоління.

Результатами пізнавальної діяльності людей існують у формі **понять** як абстракції реальних предметів, подій, процесів, як результату мислення і початку нового мисленнєвого процесу, як узагальнення інформації, умовиводів і досвіду.

Виокремимо кілька аспектів, усвідомлення й урахування яких у діяльності з формування політичного мислення вбачаються досить важливими:

– одна й та сама проблема (мисленнєва задача) буде по-різному сприйматися людиною з розвиненим теоретичним мисленням, широким колом понять і узагальнень і тією людиною, у якої ці поняття й узагальнення відсутні. Таким чином відбувається вибіркковість внутрішнього стосовно зовнішнього: одні й ті ж самі зовнішні впливи для одного будуть умовами мисленнєвої діяльності, для іншого – ні;

– будь-який зовнішній вплив, в результаті мислення, аналізу, синтезу, узагальнення набуває оціночного судження, змінюючи тим самим внутрішні умови його (цього «зовнішнього») сприйняття. Таким чином, під впливом внутрішніх умов, стає іншим і зовнішній вплив. Тобто, очікуваний результат зовнішнього впливу може бути й протилежним, якщо у ньому (цьому зовнішньому) закладено аналітичні суперечності;

– на відміну від «саморегульованих» і «самоналагоджувальних» систем, які забезпечують лише «пристосування» до зовнішніх умов й залежать від певної інформації, сигналів ззовні, мислення виявляється принципово іншою системою – воно має своєю основною функцією – випередження, передбачення, активне відношення до зовнішніх умов [7, с. 71-74];

– мислення завжди спрямоване на пізнання. Сутність його не в практичному, а саме – у пізнавальному ставленні до світу – мислення прагне створити (відтворити) ідеальні параметри предмету, об'єкту, вибудувати ідеальну модель;

– впливати на мисленнєвий процес можна лише із розумінням притаманного мисленню способу взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов, усвідомивши – як зовнішні умови визначають внутрішні, і як внутрішні умови трансформують зовнішні впливи.

Розумова діяльність завжди спрямована на одержання певного результату. Людина аналізує предмети, порівнює їх, абстрагує окремі властивості з тим, щоб виявити загальне, розкрити закономірності їх розвитку, оволодіти ними. Узагальнення, таким чином, є виокремлення в предметах і явищах загального, яке набуває форми поняття, закону, правила, норми тощо.

Шляхом формування концептуального апарату політичного мислення значною мірою конструюється політична реальність – спочатку через уведення, а потім – легітимацію на рівні узагальнень політичних явищ певної системи понять за допомогою яких оцінюються соціально-політичні процеси, соціальна реальність, формується уявлення про майбутнє.

Цю тезу можна проілюструвати прикладом одного з найбільш яскравих політичних проектів кінця минулого століття, який отримав назву «Перебудови». Його реалізація супроводжувалася, зокрема, відмовою від того часу панівних суспільних понять як «моральний кодекс будівника комунізму», «розвинений соціалізм», «особлива фаза комуністичної формації», «соціалістична законність», «соціалістична праця», «будівник комунізму» тощо, якими «окреслювався» соціально-політичний світ «доперебудовчого» періоду. Центральне місце на політичній авансцені в період виходу з епохи «застою» починають займати поняття «перебудова», «нове політичне мислення», «соціалізм з людським обличчям», «демократизація», «гласність», «відкритість», «прискорення», «госпрозрахунок» та інші, що відповідали новим уявленням про шляхи розвитку держави, характеризували новий/бажаний соціально-політичний простір. Крім уже названих понять в суспільно-політичний лексикон упродовжувалися, зокрема, такі як «консенсус», «плюралізм», «толерантність», «людський фактор», «свобода слова» та інші, що мали стати характерними ознаками нової політичної реальності. У ці поняття закладалося інше бачення соціуму, його політичного контенту. Явища та процеси, що відтворюються змістом цих понять, пропонувалися суспільству у формі цінностей, інтеріоризувалися масовою свідомістю, формували нову ціннісну систему, нове бачення світу, зрештою – «проектували» майбутнє.

Крім того, на рівні соціуму за допомогою нового понятійного ряду створювалися, закріплювалися (і розмежовувалися) відповідні політичні, соціальні, професійні групи. Концептуальний апарат нав'язував масовій свідомості певні оцінки й бачення реальності, але його стійкість, в даному випадку на рівні політичної легітимації, визначалася не лише економічними, соціальними, суспільно-політичними, культурними, національними факторами, але й мотиваційно-смісловими особливостями масової свідомості, рівнем політичної культури й ступенем адекватності відображення свідомістю об'єктивної дійсності. Свого часу І. Сеченов афористично висловився: «думка людини є зустріч з дійсністю». А соціальна дійсність перебудовчого періоду виявилася далекою від проектного мисленнєвого ідеалу – розірваною, розімкнутою, сповненою протиріччя і алогічностей.

В контексті нашого дослідження, наведений приклад «реакції» політичного мислення на зовнішні впливи є не лише ілюстрацією дії механізмів мисленнєвої діяльності, але й – застереженням від спрощеного ставлення до сучасного перебігу соціально-політичних процесів, реалізації євроінтеграційного політичного проекту. Тобто, будь-які ідеологічні конструкції, стратегічні цілі, реформаторські заходи, політичні проекти і рішення мають не лише знаходити понятійно-категоріальне визначення, але й змінювати реальність – як основу політичного мислення – першого й необхідного кроку їх (рішень) легітимації.

Стійкість соціально-політичних понять (за межами повсякденності) виявляється залежною не лише від соціально-історичного, соціально-політичного контекстів, але, зокрема, і від того, наскільки адекватно для певної соціальної групи в цих поняттях містяться і «схоплюються» суттєві особливості представлених в ньому предметів, властивостей, відносин. У той же час прагнення до легітимації відповідних соціально-політичних понять і категорій не завжди виявляється продуктивною. Успішність цієї легітимації, з нашої точки зору, пов'язана з особливостями політичного мислення, яке, зокрема, здатне (або, навпаки, – не здатне) «схопити» основні тенденції політичного розвитку, розвитку соціуму, інтеріоризувати їх, «внести» до власної системи цінностей і орієнтацій. Політичне мислення, передусім, формується реальністю – політичною, соціальною, економічною тощо. Водночас, політичне мислення, як носій ідеального образу майбутнього, легітимізує/делегітимізує ті чи інші політичні рішення, дії, реформаторські зусилля, що спрямовані на зміну реальності.

Тобто, мислення, як процес і результат, виявляється у конкретних соціальних діях (бездіяльності), поведінці політичних суб'єктів, прийнятті політичних рішень, їх реалізації через створення ідеологій і доктрин, продукування політичних міфів, формуванні та зміні політичних інститутів, впливу на політичні процеси тощо. У цьому сенсі політична поведінка, як сукупність різноманітних реакцій людини на політичну дійсність, є

результатом складного процесу політичного мислення – аналізу й синтезу, порівняння, абстрагування, конкретизації, узагальнення, класифікації. Людина будує моделі різних аспектів дійсності, починаючи з образу самого себе, інших людей, соціальних систем і закінчуючи моделями світу. Ці моделі – не є «зліпком» фізичної реальності, а лише її відображення під впливом знань, життєвого досвіду, культури, особистісних мотивів і смислів, індивідуальних особливостей світосприйняття – своєрідною його «картиною».

Картина світу людини визначає її поведінку, опосередковано – політичну поведінку людських спільнот, адже функціонування політичних, соціальних, економічних та інших інститутів забезпечується свідомою, цілеспрямованою діяльністю. Виключно важливий вплив на формування змістових структур свідомості мають зовнішні фактори, передусім – суспільно-історичні умови, морально-етичні норми, національно-культурні традиції, звички тощо в межах і під впливом яких реалізується діяльність.

Наприклад, за умов соціалістичного суспільства радянського гатунку необхідною була особлива форма «кентаврійської свідомості» (за влучним визначенням М. Мамардашвілі), «подвійної моралі», де норми поведінки громадян визначалися не їх конституційними правами, а певними негласними, але обов'язковими для виконання усіма правилами та ритуалами, що набували статусу поведінкових норм.

Національну психологію й картину світу населення тих чи тих держав, регіонів визначає значна кількість аспектів буття – географічне й геополітичне положення, рівень економічного й наукового розвитку, демографічні й інші соціальні показники, але головним є вплив історії й культури. Лише протягом минулого століття на території України вирували дві світові війни, українці пережили Голодомор, кількаразової кардинальні зміни ідеології, економічної, соціальної політики. В результаті – різні соціальні, вікові, етнічні, релігійні й регіональні прошарки населення увібрали в себе суперечливі установки, цінності й моделі поведінки різних історичних епох – від монархічної, тоталітарної й авторитарної – до «фасадно-демократичної» з ліберальними ідеями ринкової економіки.

Значна частина населення й донині демонструє синкретичність і фрагментарність мислення, в якому одночасно присутнє прагнення ринкової економіки та виборності влади й бажання «сильної руки» та державного регулювання цін, в якому парламентські й урядові рішення мало пов'язуються із рівнем життя, або – сплата податків із соціальними виплатами та гарантіями.

В умовах колосальної неоднорідності суспільства і його крайньої диференціації не тільки за економічним статусом, але й за світоглядними, політичними, ціннісними установками (що, з одного боку, загрожує соціальним вибухом, але з іншого – завдяки своїй різноманітності – уможливорює динамічні й позитивні зміни) надзвичайно важливими стають проблеми суспільної консолідації, толерантності, досягнення консенсусу та довіри між окремими соціальними, національними і релігійними групами, проблеми довіри суспільства до владних, економічних і правових інститутів.

Складність дослідження політичного мислення зумовлена необхідністю його аналізу як цілісності – у поєднанні її процесуальних і результативних аспектів. У цій цілісності тісно взаємопов'язаними і взаємозумовленими є відображення реальності, її сприйняття, оцінка й узагальнення подій, явищ і процесів, визначення загального й окремого, закономірного й випадкового, формально-нормативного й індивідуально-ціннісного, прагматичного й ірраціонального, доцільного й емоційного тощо.

Мислення – це завжди процес не тільки розумовий, пізнавальний, але й – емоційно-вольовий, процес, який завжди дає людині нове розуміння, нові знання. А зрозуміти щонебудь – значить включити нові знання у власну **систему цінностей, значень і смислів**.

Коли мовиться про ціннісні пріоритети – йдеться про перевагу одних цінностей над іншими. Ціннісні пріоритети – соціально обумовлені, мають характер потреб і спираються на досвід і оцінку навколишнього соціокультурного світу із його явищами і процесами. Ця сукупність оцінок і є підставою для виокремлення пріоритетних цінностей. Одні цінності людина вважає найбільш важливими для себе і соціуму, інші – менш важливими. Є й такі

явища й процеси, якими людина, у «вибудові» власних ціннісних пріоритетів, готова знехтувати – або ж із причини відсутності достатньої інформації, неусвідомлення причинно-наслідкових зв'язків тих чи інших явищ (процесів), їх значимості для власного життя, або ж – через неможливість впливати на них [8]. Тобто, ціннісні пріоритети формуються під впливом низки факторів і є динамічним, «гнучким» утворенням, що є не лише результатом мисленнєвої діяльності, але й регулює поведінку, спрямовує її на досягнення певної мети, унормовує засоби її досягнення. У цьому сенсі – ціннісні пріоритети є необхідною і важливою складовою процесу конструювання майбутнього, як особистісних життєвих планів, так і напрямів суспільного розвитку.

Сукупність цінностей окремої людини утворюють її особистісну ціннісну систему. Сукупність цінностей населення країни – ціннісну систему суспільства. Безумовно, вона не є однорідною, – очевидно, що ціннісні пріоритети здорових і хворих, або ж заможних і малозабезпечених людей відрізнятимуться, але група домінантних цінностей визначає загальний зміст і спрямованість розвитку цієї системи, зрештою – суспільні пріоритети. Ця ціннісно-орієнтаційна домінанта, з одного боку – сув'язна із суспільно-політичними змінами й опосередковується ними, з іншого – опосередковує їх.

Серцевину формування політичного мислення є культурно-освітнє середовище, зокрема, рівень політичної культури, рівень політичних знань носіїв владних повноважень, і передусім, – рівень політичної освіти (залежний, зокрема, й від системи класичної освіти).

Реалізацію державної політики у цій сфері покликано здійснювати Міністерство освіти і науки України. На законодавчому рівні метою освіти визначено «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству», особистості, готової «до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності» [9]. Крім того, стаття 5 Закону («Державна політика у сфері освіти») містить положення про те, що «держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [9].

Основні положення нового Закону України «Про освіту» ґрунтуються на досягненні цієї мети «шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності». Серед цих компетентностей виокремлено «громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [9].

Варто зазначити, – аналіз тексту нового Закону України «Про освіту» свідчить про те, що завдання «з виховання і соціалізації особистості», з формування компетентностей «громадянських та соціальних компетентностей» покладається виключно на загальну середню освіту, оскільки статті, присвячені вищій освіті, освіті дорослих (зокрема, післядипломній освіті) – відповідно, стаття 17 і стаття 18 – завдань з формування таких компетентностей не містять (очевидно, за виключенням тих випадків, коли розвиток громадських і соціальних компетентностей співпадає із професійними, «необхідними для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань»).

Тобто, Законом унормовано положення про те, що протягом навчання у середній школі учні мають отримати достатній обсяг знань про державу, її історію, про суспільство, про право і його принципи, про ідеї й історію демократії й суспільно-політичні процеси тощо. Варто зауважити, що нині частина учнів завершує навчання після отримання базової середньої освіти (отримавши протягом 9 років знання про державу і право в обсязі трохи більшому 120 годин), а частина 11-класників, які досягли 18-річного віку, отримують

виборчі права (а із уведенням в дію положення нового Закону України «Про освіту» стосовно 12-річного терміну навчання такими правами будуть користуватися учні загальноосвітніх шкіл). Очевидно, – перед освітянами й науковцями, передусім – суспільствознавцями, постають досить складні завдання. Адже, як засвідчив наш аналіз чинних навчальних програм (1–11 класів) і змісту сучасних підручників, – вивченню зазначеного кола проблем, допоки що, приділяється вкрай мало уваги (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Результати аналізу навчальних програм і змісту підручників
для учнів 1–11 класів загальноосвітніх шкіл**

Клас ЗОШ	Загальна кількість навч. годин на рік	Предмет, навчальні розділи, теми суспільно-політичного й правового характеру / Кількість навчальних годин на рік / Обсяг тексту в підручнику (сторінок) / % від загальної кількості навч. годин на рік			
		Предмет, тема	год.	стор.	% від загальної кіл-ті навч. годин на рік
1	864	Я і Україна «Твоя країна – Україна»	0,1	0,7	0,01
2	864	Я і Україна «Про права дитини» «Самий головний закон» «Символи держави»	1	1 2 1	0,12
3	864	Я і Україна «Маленька Україна чи велика?» «Великий дім – держава, лад у ньому – закон» «Славетні Українці»	1 1 1	1 2,5 4	0,35
4	864	Я у світі Частина розділу «Людина в суспільстві»	7	25	0,81
<i>Загалом, протягом 4 років отримання початкової загальної освіти (3420 год.)</i>			11,1	37,2	0,32
5	1080	Історія України «У сучасній Україні, або Україна незалежна»	1	5	0,09
6	1080	Всесвітня історія і історія України Частина розділу «Життя людей на території України за первісних часів»	3	14	0,28
7	1188	Історія України «Становлення української держави в період з X по XIII століття»	36	192	3,03
8	1188	Історія України «Становлення української держави в період з XVI по XVIII століття»	36	256	3,03
9	1188	Правознавство	36	206	3,03
<i>Загалом, протягом 9 років отримання базової загальної середньої освіти (9144 год.)</i>			123,1	710,2	1,35

10	1188	Правознавство	36	414	3,03
11	1188	Правознавство	36	389	3,03
		Людина і світ		114	3,87
		Розділи:			
		«Права, свободи та відповідальність»	8		
		«Громадянське суспільство»	5		
		«Політичні інститути і процеси»	7		
		«Демократія»	7		
		«Засоби масової інформації»	4		
		«Нація»	4		
		«Полікультурність»	4		
		«Україна і світ»	7		
Загалом, протягом 11 років отримання загальної середньої освіти (11520 год.)			241,1	1627,2	2,09

Очевидно, що школа – не єдиний чинник соціалізації особистості, її становлення й розвитку, формування особистісних якостей, потреби й навичок суспільно-політичної активності. Разом з тим, – школа – сутнісно перший і вкрай дієвий державний інститут виховання, соціалізації, навчання й научіння (як процесу й результату надбання індивідуального досвіду) молодого громадянина, формування основ його політичного мислення.

Наразі ж, актуальну інформацію про політичні й суспільні події, ціннісні підстави й уявлення про певні моделі поведінки, громадяни отримують переважно із засобів масової інформації. Результати опитування (2017) Research & Branding Group [10] свідчать про те, найбільш популярними серед українців ЗМІ є телебачення (58%). На другому місці за популярністю – Інтернет (30%). При цьому, поки що телебачення приблизно вдвічі обходить Інтернет за частотою згадування в якості використовуюваного джерела для отримання інформації. Решта ЗМІ «безнадійно відстають від лідерів з даного показника» (радіо і друковані ЗМІ – по 2%). Респонденти стверджують, що в основному інформацію про політичні події вони отримують із загальнонаціональних каналів телебачення (86%), через Інтернет, зокрема за посередництва соціальних мереж, а також – у спілкуванні з родичами та знайомими (див. табл. 2).

Таблиця 2

Джерела отримання політичної інформації та довіра до них українських громадян

Джерело політичної інформації	отримання політичної інформації, %	довіра до джерела інформації, %
Загальнонаціональні канали ТБ	86	42
Українські Інтернет-ЗМІ	34	19
Родичі й знайомі	33	12
Соціальні мережі	19	9
Чутки	19	3
Місьцеве ТБ	19	6
Місьцеві друковані ЗМІ	14	4
Колеги по роботі	13	3
Місьцеве радіо	9	3
Загальнонаціональні друковані ЗМІ	9	3
Інше	28	7
Нікому не довіряю	–	31

Водночас, варто враховувати, що мислення є своєрідною формою когнітивної рівноваги, внутрішнього структурування знанневих, емоційно-вольових, мотиваційно-смыслових складових. У свою чергу, когнітивне структурування проявляється не лише в умінні оперувати поняттями, питаннями, висновками, але й формувати уявні моделі реальності, в рамках якої «працює» як теоретичне, так і практичне мислення. Тобто, маємо усвідомлювати, що політична інформація, або ж та, яка впливає на формування політичного мислення, надходить не лише з програм суспільно-політичного змісту. Вона міститься й у інших форматах телевізійних програм, і таким чином – опосередковано – впливає на ціннісні установки й уявлення глядачів, формує (корегує) їх моделі поведінки. Обґрунтовано видається думка про те, що «функції контенту: інформувати, розважати, формувати сенси, цінності, передавати норми, встановлювати соціальні стандарти» [11].

З метою визначення тенденцій, що домінують на телеекранах, нами здійснено моніторинг (протягом лютого–квітня 2017 р., щоденний – з 10 до 22 год.) обсягу й змісту телевізійного ефіру низки загальнонаціональних каналів телебачення. Аналіз результатів телевізійного контенту (див. табл. 3) свідчить про наявність суттєвих переваг певних форматів і жанрів. Принагідно зауважимо, що жоден телеканал не розмістив, у межах вечірнього прайм-тайму, нечисленні нині, але досить популярні суспільно-політичні шоу, концепцією яких передбачено використання «прямого» ефіру.

Таблиця 3

**Результати аналізу телевізійного контенту
загальнонаціональних каналів ТБ
(лютий–квітень 2017 р.)**

Форма	Жанр /зміст	Середня тривалість (хв. на тиждень)	Середня тривалість %
UAПерший			
Програми новин	новини дня, тижня	545	10,82
Спортивні програми	спортивні передачі, новини спорту	410	8,14
Культурологічні програми	програми про культуру, новини культури	465	9,23
Документальне кіно	документальні фільми переважно вітчизняного виробництва	670	13,30
Художні фільми	художні фільми переважно вітчизняного виробництва	435	8,63
Дитячі програми	програми для дітей, мультфільми	170	3,37
Освітні програми	пізнавальні програми, новини освіти і науки	165	3,27
Суспільно-політичні програми	аналітичні програми	840	16,67
Інформаційно-політичні програми	інформація про діяльність органів влади, огляди друкованих ЗМІ тощо	920	18,25
Музичні програми	музичні програми за участі вітчизняних виконавців	225	4,46
Розважальні програми	інформаційно-розважальні програми	195	3,86

«Інтер»			
Програми новин	новини дня, тижня	730	14,49
Серіали, художні фільми	переважно фільми виробництва СРСР	2180	43,26
Програми й документальні стрічки	кримінальні історії (ретроспективні й сучасні)	1950	38,68
Розважальні програми	інформаційно-розважальні шоу	120	2,38
Біографічні, світське життя	програми, присвячені біографії, творчості й способу життя відомих артистів кіно й театру	60	1,19
Суспільно-політичні шоу	щотижнева програма «Чорне дзеркало»	після 22:00	
«1+1»			
Програми новин	новини дня, тижня	730	14,48
Серіали, художні фільми	вітчизняні та зарубіжні серіали, фільми виробництва СРСР	915	18,15
Розважальні програми	розважальні шоу	3185	63,20
Суспільно-політичні програми	інформаційно-політичні та програми журналістських розслідувань	180	3,57
Мультфільми	дитячі фільми переважно зарубіжного виробництва	30	0,60
Суспільно-політичні шоу	щотижнева програма «Право на владу»	після 22:00	
«Україна»			
Програми новин	новини дня, тижня	495	9,82
Серіали, художні фільми	серіали спільного українсько-російського виробництва	3570	70,83
Розважальні програми	розважальні шоу	975	19,34
СТБ			
Програми новин	новини дня, тижня	180	3,58
Серіали, художні фільми	серіали спільного українсько-російського виробництва, фільми виробництва СРСР	300	5,96
Розважальні програми	розважальні шоу	4290	85,12
ICTV			
Програми новин	новини дня, тижня	575	11,41
Серіали, художні фільми	серіали українського та зарубіжного виробництва	3400	67,46
Суспільно-політичні програми	інформаційно-політичні та програми журналістських розслідувань	1065	21,13
Суспільно-політичні шоу	щотижнева програма «Свобода слова»	після 22:00	

Отримані результати свідчать, що загалом програми суспільно-політичного характеру не перевищують 10% телеконтенту, на більшості каналів відсутні програми освітнього, культурологічного жанрів. Домінуючими в ефірі загальнонаціональних телевізійних каналів України є формати телевізійного серіалу (понад 35% загального ефірного часу) та розважальних програм (29%). Побіжний аналіз змісту телесеріалів вказує на перевагу фільмів кримінального жанру, фільмів жахів, стрічок з містичними сюжетами. Більшість

мелодраматичних серіалів побудована в межах досить простих сюжетних ліній на кшталт «Із Івана в пана», або «сучасної Попелюшки», коли нічим непримітна дівчина за «щасливим» збігом обставин стає знаменитою, багатою й коханою; або ж багатими й успішними стають головні герої серіалу в результаті «успішного» злочину – пограбування банку, афери, корупції, або ж – вбивства. Низка телепродукції ґрунтується на легітимації в суспільній свідомості протиправних дій поліцейських, демонстрації порушення ними прав людини задля «торжества справедливості» тощо.

Ціла низка розважальних програм також використовує вже сформоване у певної частини глядачів прагнення «щасливого випадку», коли «шанс» стати успішним і знаменитим (наприклад, співаком) не пов'язується із рівнем професійної підготовки і наполегливою працею. Очевидно, що такі, й значна кількість аналогічних програм ТБ опосередковано (й наполегливо) формує соціальні стандарти й поведінкові моделі, впливає на мисленнєву діяльність.

На перший погляд видається, що соціальний суб'єкт конструює соціальний простір більш широкий, ніж сфера політики. У реальності ж виявляється, що будь-який фрагмент соціального простору є залежним від особливостей простору політичного, який задається зокрема й його концептуальним апаратом. Аналіз найважливіших характеристик суб'єктів політичної проектної діяльності якраз і дозволяє виявляти специфіку політичного мислення, яке проявляється, з одного боку, в конкретних формах практики, а з іншого – в його комунікативних особливостях.

Очевидно, що науковий і практичний інтерес до проблем політичного мислення й політичної поведінки зростатиме з усвідомленням того, що політика як система інститутів, як символічна реальність, як сукупність процесів існує тільки завдяки людям, їхній здатності в нескінченному просторово-часовому континуумі створювати, відтворювати і змінювати різноманітні форми суспільно-політичного життя.

Використана література:

1. Мышление // Большой психологический словарь под ред. Мещерякова Б. Г., Зинченко В. П. [Текст]. 4-е изд., дополн. и испр. – М.: АСТ, Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак. 2008. – 672 с.
2. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти: монографія [Текст] / В. О. Васютинський. – К.: Золоті ворота, 2010. – 120 с.
3. Жадан І. В. Цінності в структурі політичної картини світу молоді: концептуальні засади дослідження [Текст] / І. В. Жадан // Психологія особистості. – Івано-Франківськ. – 2013. – № 4. – С. 189–197.
4. Траверсе Т. М. Психологія політичного мислення: системно-стратегіальний підхід [Текст] / Т. М. Траверсе. Автореф. дис. д-ра психол. наук. Спеціальність: 19.00.11 – політична психологія. – К., 2015. – 40 с.
5. Москаленко В. В. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія [Текст] / В. В. Москаленко, Ю. Ж. Шайгородський, О. О. Міщенко. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2012. – 348 с.
6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
7. Славская К. А. Мысль в действии (Психология мышления) / К. А. Славская. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/k6f>.
8. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін [Текст] / Ю. Шайгородський // Соціальна психологія. – 2009. – № (36). – С. 86–94.
9. Закон України «Про освіту». Верховна Рада України; Закон від 05.09.2017 №2145-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
10. Источники информации в жизни украинцев. Research & Branding Group. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9165/>

11. Савельева О. О. Телевизионная реклама и телевизионный контент / О. О. Савельева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.hse.ru/pubs/share/direct/document/113201612

Шайгородский Ю. Ж. *Политическое мышление как фактор регулирования политической жизни*

Статья посвящена анализу процесса формирования политического мышления как формы общественного познания и результата социального влияния. Исследуются особенности современного политического мышления как фактора регулирования политической жизни в Украине.

Ключевые слова: общественно-политические трансформации, политическое мышление, политическая культура, стратегия общественного развития.

Shaygorodsky Y. *Political Thinking As A Factor Regulation Of Political Life*

The article is devoted to the analysis of the process of forming political thinking as a form of social cognition and the result of social influence. Features of modern political thinking as a factor of regulation of political life in Ukraine are investigated.

Keywords: socio-political transformations, political thinking, political culture, strategy of social development.